

РОЛЬ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У ФОРМУВАННІ ПРАВОМІРНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. Наукова стаття присвячена вивченню критичного мислення як чинника формування правомірної поведінки особистості та протидії підвищеній навіюваності. Визначено суть поняття «навіювання» і «критичне мислення». Окреслено основні форми та чинники схильності до навіювання. Зазначено складові критичного мислення. Висвітлено аспекти критичного мислення, озвучені в Концепції розвитку громадянської освіти в Україні. Підкреслено роль критичного мислення в правовому вихованні та формуванні самокерованої правомірної поведінки особистості відповідно до вимог функціонування демократичного суспільства.

Ключові слова: навіювання, сугестивність, критичне мислення, правосвідомість, правове виховання, громадянська освіта, інформаційне суспільство, правомірна поведінка.

THE ROLE OF CRITICAL THINKING IN FORMATION LEGAL BEHAVIOR OF PERSONALITY

Summary. The scientific article is devoted to the study of critical thinking as a factor in the formation of legitimate behavior of the individual and the counteraction of increased inference. The purpose of the article is to investigate the phenomenon of “critical thinking” in the context of the demands of modern society. The article defines the essence of the concept of “suggestion” and “critical thinking”. The attention is drawn to the relationship between the concepts of being, matter, person, knowledge, suggestion, belief, knowledge, decision. One of the leading psychological factors of predisposition to suggestion is critical thinking. The key characteristics, properties and components of critical thinking are indicated. It is revealed that developed critical thinking is a multi-vector unit, which forms an indivisible unity of carefully understood, deliberate and independent decisions, mutually determined by biological and social factors. The aspects of critical thinking outlined in the Concept of the Development of Civic Education in Ukraine and the Law of Ukraine “On Education” are highlighted. The role of critical thinking in legal education and the formation of self-directed lawful behavior of the individual in accordance with the requirements of the functioning of a democratic society are emphasized. The innovative tendencies of the development of critical thinking as a means of reducing the level of suggestibility are revealed. The importance of the proper application of pedagogical and psychological principles, techniques in the development of critical thinking is emphasized. It is substantiated that the development of critical thinking, volitional qualities, and the increase of the level of subjective control are aimed at the successful legal socialization of the individual, the realization of intellectual, spiritual, physical and cultural potential, the development of intellectual and creative abilities. This, in its turn, will contribute to increasing the legal orientation in modern information public relations and will encourage self-directed legitimate behavior. On the basis of the performed tasks, recommendations, conclusions and suggestions on the development of critical thinking as a means of correction of inspiration and a weighty component of legal education are compiled.

Keywords: suggestion, suggestibility, critical thinking, legal awareness, legal education, civic education, information society, lawful behavior.

Актуальність теми. В динамічних умовах сьогодення, які часто пов'язані з девальвацією моральних норм, все більшого значення набуває формування стійкої самокерованої правомірної поведінки особистості. Зазначені процеси спонукають до підвищення ролі критичного мислення та пов'язаного з ним рівня сугестивності. Різні психологічні технології навіювання дозволяють впровадити в підсвідомість людини негативні установки й шаблони поведінки, ускладнюючи процеси державотворення, правового виховання, виховання громадянської ідентичності демократичного типу. У результаті маніпулятивного впливу може відбуватися трансформація моральних, правових, етичних орієнтирів особистості.

Разом з тим сучасні реалії вимагають від людини готовності і здатності до активної участі в суспільно-корисній праці, глибокого усвідомлення себе в статусі повноправного члена соціальної

спільноти, громадянського суспільства. Ці пріоритети передбачають орієнтацію на відродження національної гідності, патріотизму, громадянської зрілості особистості, розвинену правомірну поведінку, що включає освіченість на рівні кращих світових зразків, гуманізм, духовність, активну позицію кожної людини, розвиток критичного мислення [7, с. 373]. Тож проникнути в сутність феномену «критичне мислення» як засобу психологічної корекції навіюваності, відокремити суттєві зв'язки цього феномену з іншими поняттями, встановити умови його розвитку виступає особливо актуальним на сучасному етапі формування громадянського суспільства в Україні.

Постановка проблеми. Навіювання виступає одним із механізмів впливу на формування поглядів, переконань особи та прийняття нею рішень. При цьому негативне навіювання спрямоване на спонукання до спонтанних, агресивних, антисоціальних діянь, на дезорганізацію, де-

зорієнтацію, дезінформацію об'єкта впливу, що у свою чергу призводять до деструктивних змін в поведінці особистості та протидіють правоохоронним інтересам держави та суспільства.

Натомість розвиток критичного мислення, волевих якостей, підвищення рівня суб'єктивного контролю спрямовано на успішну правову соціалізацію особистості, реалізацію інтелектуального, духовного, фізичного і культурного потенціалу, розвитку інтелектуальних та творчих здібностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен «критичне мислення» висвітлювали талановиті закордонні та вітчизняні вчені, психологи-практики. Серед вчених, які вивчали різні аспекти критичного мислення варто вказати таких: В. Болотов, І. Бондарук, Т. Воропай, Н. Вукіна, Л. Виготський, Д. Ельконін, В. Давидов, І.В. Горохова, Дж. Дьюї, Ж. Піаже, Д. Клустер, А. Кроуфорд, Д. Макінстер, К. Поппер, С. Рубінштейн, Д. Стіл, І. Сущенко, В. Сухомлинський, С. Терно, Ч. Темпл, Р. Томпсон, С. Уолтер, К. Халл, Д. Халперн, П. Фачоне та інші.

Так, шляхи запровадження стратегії методів і прийомів розвитку критичного мислення учнів у загальноосвітній школі висвітлювали американські вчені А. Кроуфорд, В. Саул, С. Метьюз, Д. Макінстер. Критичне мислення у студентів досліджували С. Воропай, О. Коржуєв, Т. Олійник, Ю. Стежко та інші. Критичне мислення у процесі підготовки майбутніх фахівців досліджувала В. Ягоднікова. Цікаві дослідження розвитку критичного мислення у студентів в процесі вивчення іноземної мови здійснив С. Мусійчук.

Перспективи використання технології формування критичного мислення на лекціях ВНЗ досліджувала М. Артюшина [6]. В розрізі сучасної освітньої інновації критичне мислення досліджував О. Тягло. Авторську методику розвитку критичного мислення запропонувала О. Пометун.

У свою чергу, різновекторні фактори «навіювання» досліджувала ціла когорта талановитих вчених, які збагатили науку видатними роботами з діагностики, використання навіювання у практичній діяльності (Т. Ахмедов, І. Бернгейм, В. Бехтерев, М. Бурно, Г. Гончаров, У. Джеймс, С. Джекобсон, Е. Кюе, В. Куліков, А. Льюбо, І. Монахов, А. Свядош, І. Шульц та ін.).

Таким чином, аналіз наукової літератури свідчить про інтерес науковців до феноменів «навіювання» та «критичне мислення», проте, питання критичного мислення як засобу зниження навіюваності залишилось поза увагою науковців. Незважаючи на численні дослідження навіювання та критичного мислення в наукових теоріях, статтях, підручниках, посібниках, його вплив на сугестивність та закономірності взаємозв'язку не висвітлено. Це в свою чергу актуалізує тему нашого дослідження та забезпечує існування широкого простору діяльності щодо подальших наукових досліджень.

Мета статті – дослідити феномен «критичне мислення» в контексті запитів сучасного суспільства як засобу психологічної корекції навіюваності. Відповідно до мети були поставлені такі **завдання**:

– визначити поняття «критичне мислення», «навіювання», та окреслити основні психологічні чинники схильності до навіювання;

– вирізнити роль критичного мислення в правовому вихованні особистості;

– охарактеризувати ознаки, властивості, механізми критичного мислення;

– висвітлити інноваційні тенденції розвитку критичного мислення як засобу зниження рівня сугестивності;

– сформулювати висновки та пропозиції щодо розвитку критичного мислення як засобу корекції навіюваності.

Виклад основного матеріалу. Ідеї розвитку критичного мислення виступають чітким орієнтиром в процесі правового виховання особистості та лежать у основі системи виховних заходів, спрямованих на формування всебічно розвиненої, гармонійної особистості відповідно до типу правової системи та запитів суспільства в той чи інший історичний період. Особливої значущості набуває критичне мислення в сучасних умовах відкритого інформаційного суспільства, посилення глобалізаційних процесів, розвитку демократії, формування правової держави.

Зростаюча роль розвитку критичного мислення, як одного з найважливіших завдань сучасності, знаходить своє відображення в міжнародному та вітчизняному нормативному-правовому просторі.

Так, в «Основних компетенціях для навчання протягом усього життя – Європейські еталонні рамки», що викладені додатком до Рекомендації 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя» сформульовано вісім основних компетенцій та зазначено застосування низки передумов для розвитку всіх восьми основних компетенцій, зокрема: критичне мислення, творчість, ініціативність, вміння розв'язувати проблеми, оцінка ризику, вміння приймати рішення та вміння конструктивно керувати емоціями [4].

У свою чергу, у 2018 р. Всесвітній економічний форум (The World Economic Forum,) опублікував доповідь The Future of Jobs, в якій виокремлено ключові компетенції, що будуть найбільше цінуватися серед роботодавців у 2020 році. Друга за значущістю компетенція 2020 року – критичне мислення (у 2015 компетенція «критичне мислення» займала четверту позицію) [5].

В Україні одним із завдань громадянської освіти, зазначеного в Концепції розвитку громадянської освіти в Україні, є «формування і розвиток критичного мислення» [3]. Поміж інших завданнями громадянської освіти в Україні вирішено: формування громадянської (державної), національної та культурної ідентичності; сприяння розвитку української мови, підвищення духовного рівня Українського народу та усвідомлення його моральних норм; формування поваги до честі та гідності людини, до прав та свобод людини, здатність їх захищати; формування громадянської відповідальності за суспільно-політичні процеси, набуття навичок здійснювати демократичне управління на місцевому рівні та навичок участі громадян у веденні державних справ [3].

Критичне мислення поряд з відповідальним ставленням до своїх обов'язків; національно-патріотичним вихованням також виступає одним із основних змістових напрямків громадянської освіти в Україні [3]. Важливо, що до громадян-

ських компетентностей віднесено «здатність критично аналізувати інформацію, розглядати питання з різних позицій, приймати обґрунтовані рішення» [3].

У вітчизняному законодавстві, зокрема, в ст. 12 Закону України «Про освіту» щодо формування ключових компетентностей обґрунтовано, що спільними для всіх компетентностей є такі вміння: читання з розумінням, уміння висловлювати власну думку усно і письмово, критичне та системне мислення, здатність логічно обґрунтовувати позицію, творчість, ініціативність, вміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми, здатність співпрацювати з іншими людьми [1, с. 12].

Зазначене підкреслює значну увагу сучасності до розвитку критичного мислення. Не випадково, механізми розвитку критичного мислення набувають особливої значущості в сучасних умовах відкритого інформаційного суспільства та стали основою освітніх реформ у провідних країнах світу. Розвинуте критичне мислення, являє собою багатовекторну одиницю, що становить неподільну єдність ретельно усвідомлених, обміркованих та незалежних рішень, взаємозумовлених біологічними і соціальними чинниками. Провідною ланкою в критичному мисленні простежується чітке сприйняття, усвідомлення інформації, аналіз допустимості та достовірності отриманої інформації, пошук ймовірних гіпотез (версій) розв'язання задачі, вибір варіанту вирішення і прийняття рішення. Відправною точкою є готовність до опрацювання інформації, з перевіркою на достовірність, допустимість.

М. Артюшина стверджує, що критичне мислення тлумачиться дослідниками як мислення вищого порядку, яке спирається на інформацію, усвідомлене сприйняття власної інтелектуальної діяльності та діяльності інших [6, с. 15].

На думку Л. Мацко, М. Прищак, критичність мислення виявляється в здатності людини не підпадати під вплив чужих думок, об'єктивно оцінювати позитивні та негативні аспекти явища або факту, виявляти цінне та помилкове в них [8, с. 46].

Ключові характеристики критичного мислення: незалежність, самостійність, переконливість, аргументація, відправний характер отриманої інформації, достовірність, належність, об'єктивність, допустимість інформації, правомірність, достатність, доречність, соціальність, почуття власної гідності, унікальність, повага до законних прав та інтересів інших. Безперечними складовими критичного мислення виступають мотив, мета, ресурси, цілі.

Цілком очевидно, що вміння критично мислити передбачає самовдосконалення та визначає вміння коректно поставити запитання, самостійно робити висновки та знаходити альтернативні рішення. Поняття «критичне мислення» перебуває у тісному зв'язку з поняттями «буття», «матерія», «людина», «пізнання», «навіювання», «переконання», «знання», «рішення. У свою чергу, критичне мислення виступає психологічним чинником стильності до навіювання. Адже, центральною ланкою в навіюванні простежується некритичне сприйняття того чи іншого впливу, наміру.

Важливо, що навіювання являє собою різні способи вербального і невербального емоційного забарвленого впливу на людину з метою створення у неї певного стану чи спонукання до певних дій і належить до засобів психологічного впливу. Відповідно до п. 2 «Порядку застосування методів психологічного і психотерапевтичного впливу», затвердженим Наказом Міністерства охорони здоров'я України 15.04.2008 № 199 [2] «Психологічний вплив є вживання спрямованих дій на психіку людини, усвідомленого або неусвідомленого характеру за допомогою переконання, психологічного преформування або сугестії для формування певної системи уявлень, дій та відношень, які суб'єктивно сприймаються особою як особисто приналежні» [2].

Тобто навіювання як засіб психологічного впливу пов'язано з істотним зниженням критичності до інформації, що надходить; відсутністю прагнення перевірити її достовірність та необмеженою довірою до її джерел і спрямоване на зміну поведінки, міркувань, переконань, дій, спонукання особи до виконання певних дій, зміни певних поглядів, формування певних установок.

На ефективність навіювання як механізму соціалізації, впливає атмосфера, в якій відбувається навіювання, ставлення між учасниками навіювання, провідна діяльність, особливості референтної групи, індивідуальні якості й психічний станів; володіння техніка навіювання; створення умов для реалізації обумовлених навіюванням якостей. При цьому велике значення мають індивідуальні особливості людини, на котру спрямований вплив: здатність критично мислити, самостійно приймати рішення, твердість переконань, стать, вік, емоційний стан тощо. Чільне місце в системі чинників навіювання належить комплексу компонентів мовленнєвої системи: а) вербальні чинники; б) психофізіологічні чинники апарату мовлення (інтонація, тембр, вібрація голосу); в) невербальна мова (міміка, пантоміміка).

Простір навіювання вміщує чимало чинників навіюваності і при низькому рівні морально-правових-етичних установок сугестора чи вимушених дій, інструменти навіювання можуть бути використані для формування неправомірної поведінки та налаштувань в особі (-їб) настанов делінквентної поведінки.

Зазначені положення привертають увагу до застосування навіювання на індивідуальну, колективну, суспільну свідомість. Тим самим посилює роль критичного мислення і відповідно, пов'язаний з ним рівень сугестивності. Критичне мислення покликане розвивати механізми протистояння маніпулюванню, негативному навіюванню; допомагати розпізнати деструктивні чи протиправні (неправомірні) наміри сугестора. У зв'язку з цим аксіологічною особливістю (потенціалом) сформованого критичного мислення є розширення здатності протистояти інформаційному тиску, негативному навіюванню, маніпулюванню. Закономірно, що розвиток критичного мислення в площині засобу корекції сугестивності безпосередньо пов'язаний з певним рівнем дивергентного мислення.

Чільне місце в технології розвитку критичного мислення займає «Таксономія освітніх цілей: сфери пізнання» американського педа-

гога-психолога Бенджаміна Блума. Зміст технології формування критичного мислення, як стверджує М. Артюшина, складають три стадії: виклику («evocation»), осмислення («realization of meaning») і рефлексії («reflection»)» [6, с. 26].

Цілком очевидно, що належне застосування педагогічних та психологічних принципів, прийомів розвитку критичного мислення як засобу зниження навіюваності, повинно бути спрямоване на збереження власних ресурсів і здобуття нових, що в свою чергу слугує вагомим внеском у правове виховання особистості.

Висновки і пропозиції. Таким чином, критичне мислення займає значне місце серед психологічних чинників схильності до навіювання та являє собою досить складний процес творчого сприйняття, обробки інформації, пов'язаної з її усвідомленням, переосмисленням та прийняттям надалі того чи іншого рішення. Відповідно, перспективним для формування моральних,

правових, етичних ціннісних орієнтирів є вироблення необхідних, дієвих і достатніх підходів до сприйняття нової інформації, розвитку критичного мислення, вольових якостей, підвищення рівня суб'єктивного контролю. Знання про технології навіювання як маніпулятивного впливу на психіку та механізми розвитку критичного мислення в єдності з іншими чинниками (психологічними, економічними, соціальними) мають протистояти маркерам негативного маніпулювання. У зв'язку з цим вбачається доцільним проведення циклів занять правової освіти за відповідними тематичними напрямками (навіювання, маніпулювання, критичне мислення, правова поведінка). Окреслені напрями виступають вагомою складовою правового виховання населення, процесів державотворення, формування правових ціннісних установок і правових ціннісних орієнтацій у відповідності до вимог та переваг демократичного суспільства.

Список літератури:

1. Про освіту : Закон України від 05.09.2017, № 2145-VIII / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради. 2017. № 38-39. Ст. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2145-19>
2. Порядок застосування методів психологічного і психотерапевтичного впливу : Наказ Міністерства охорони здоров'я України 15.04.2008 № 199 / Офіційний вісник України від 18.07.2008. № 50. С. 43, стаття 1644, код акта 43564/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0577-08>
3. Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні : Розпорядженням Кабінету Міністрів України і від 3 жовтня 2018 р. № 710-р / Офіційний вісник України від 19.10.2018. № 80. С. 356. Стаття 2686. код акта 91816/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/710-2018-p>
4. Про основні компетенції для навчання протягом усього життя : Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) від 18 грудня 2006 року / Офіційний вісник Європейського Союзу від 30.12.2006. L394. С. 10. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/994_975/
5. The Future of Jobs Report 2018 / World Economic Forum. URL: <https://www.weforum.org/.../the-future-of-jobs-report-2018>
6. Артюшина М.В. Перспективи використання технології формування критичного мислення на лекціях ВНЗ : Педагогічний дискурс : зб. наук. праць / гол. ред. І.М. Шоробура. Хмельницький : ХГПА, 2013. Вип. 14. С. 25–28. URL: www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?..
7. Зінсу О.І. Роль навіювання в формуванні правової (юридично значущої) поведінки особистості. *Молодий вчений*. 2017. № 7. С. 370–374. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_7_85
8. Мацько Л.А., Прищак М.Д. Основи психології та педагогіки : Навчальний посібник. Вінниця : ВНТУ, 2009. 158 с.

References:

1. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017. № 2145-VIII / Verkhovna Rada Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady. 2017. № 38-39. St. 380. Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2145-19>
2. Poriadok zastosuvannia metodiv psykhologichnoho i psykhoterapevtychnoho vplyvu : Nakaz Ministerstva okhorony zdorov'ia Ukrainy 15.04.2008 № 199 / Ofitsijnyj visnyk Ukrainy vid 18.07.2008. № 50. S. 43, stattia 1644, kod akta 43564/2008. Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0577-08>
3. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku hromadians'koi osvity v Ukraini : Rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy i vid 3 zhovtnia 2018 r. № 710-r / Ofitsijnyj visnyk Ukrainy vid 19.10.2018. № 80. S. 356. stattia 2686. kod akta 91816/2018. Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/go/710-2018-p>
4. Pro osnovni kompetentsii dlia navchannia protiahom us'oho zhyttia: Rekomendatsiia 2006/962/Yes Yevropejs'koho Parlamentu ta Rady (Yes) vid 18 hrudnia 2006 roku / Ofitsijnyj visnyk Yevropejs'koho Soiuzu vid 30.12.2006. L394. S. 10. Access mode: https://zakon.rada.gov.ua/go/994_975/
5. The Future of Jobs Report 2018 / World Economic Forum (2008). Access mode: <https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs-report-2018>
6. Artiushyna M.V. (2013). Perspektyvy vykorystannia tekhnologii formuvannia krytychnoho myslennia na lektsiiakh VNZ [Prospects for the use of technology for forming critical thinking at university lectures]. Pedagogical discourse: scholarly scholarship. works / goal edit I.M. Shorobura. Hmel'nitsky : HGPA. V. 14, pp. 25–29. Access mode: www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?..
7. Zinsu O.I. (2017). Rol' naviiuvannia v formuvanni pravovoi (iurydychno znachuschoi) povedinky osobystosti [The role of suggestion in the formation of the legal (legally meaningful) behavior of personality]. *Molodyj vchenyj*, vol. 7, pp. 370–374.
8. Matsko L.A., Pryschak M.D. (2009). Osnovy psykhologii ta pedahohiky: Navchal'nyj posibnyk [Fundamentals of Psychology and Pedagogy: Tutorial]. Vinnytsia : VNTU, p. 46. (in Ukrainian)